

Сыдыкбаев Ч.М.

саясий илимдердин кандидаты, илимий кызматкер
Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы

Бишкек ш.
mederkylv76@mail.ru

Касаболотов Ж.А.

аспирант
Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясы
Бишкек ш.

Мамбетсадыкова А.С.

И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети

Бишкек ш.
mambetsadykovaajzada@gmail.com

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК КЫЗЫКЧЫЛЫКТАРЫНДАГЫ КЫРГЫЗ ТИЛИНИН РОЛУ

Аннотация. Бул макалада мамлекеттик тилге байланыштуу көйгөйлөрдүн бир өңүтү талдоого алынат. Атап айтканда Кыргыз Республикасынын улуттук кызыкчылыктарына шайкеш келбеген жагы жөнүндө сөз болот. Орус тилинин расмий статусу ар тараптан кыргыз тилинин өнүгүшүнө тоскоол болуп жаткандыгы айтылат. Мамлекеттик тил толук кандуу өнүгүшү үчүн өлкөдө жашаган бардык улуттар кыргыз тилинде сүйлөшү зарыл экендигине басым жасалат. Бизде орус тилине расмий статус берилгендиктен өлкөдө жашаган баардык улуттар негизинен ошол расмий тилде баарлашып коммуникациялык жактан алар титулдук улуттан алыстап жакындашаа албай жаткандыгы баса белгиленет. Авторлордун мындай көз караштары бир катар диаграмалар, схемалар, таблицалар менен негизделет. Демек, тил саясаты башкача нукта жүрүш керек деген сунуш маанилүү болуп саналат. Макалада мамлекеттик тил саясаты Кыргыз Республикасынын улуттук кызыкчылыктарынын маанилүү багыты экендигине басым жасалат. Себеби ар бир өзүн сыйлаган улут. өзүнүн улуттук иденттүүлүгү үчүн күрөшүүсү зарыл экендиги белгиленет. Эне тилдин орду адамдын инсандык калыптануусунун маанилүү компоненти экендигинде талаш жок. Бирок, дал ушул маселеде кыргыз коому кайдыгерликти көрсөтүп жатканы айтылат. Мамлекеттин тил саясатындагы сергек мамиле, айрым учурлардагы чечкиндүүлүк, саясий эрктен да көз каранды экендиги жөнүнө баса белгиленет.

Негизги сөздөр: тил, мамлекеттик тил, орус тили, расмий статус, улуттук кызыкчылык, коммуникация, интеграция, маданият, улут аралык баарлашуу тили, мыйзам улут аралык мамиле, тил саясаты.

Сыдыкбаев Ч.М.

кандидат политических наук, научный сотрудник
Национальная академия наук Кыргызской Республики

г. Бишкек
mederkylv76@mail.ru

Касаболотов Ж.А.

аспирант

Национальная академия наук Кыргызской Республики

г. Бишкек

Мамбетсадыкова А.С.

преподаватель

Кыргызский государственный технический университет имени И. Раззакова

г. Бишкек

mambetsadykovaajzada@gmail.com

РОЛЬ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСАХ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Аннотация. В данной статье анализируется одна из проблем, связанных с государственным языком. В частности, речь идет о аспекте, несовместимом с национальными интересами КР. По мнению авторов официальный статус русского языка тормозит развитие кыргызского языка со всех сторон. Подчеркивается, что для полноценного развития государственного языка все национальности, проживающие в стране, должны говорить на кыргызском языке. Подчеркивается, что поскольку нам предоставлен официальный статус русского языка, все национальности, проживающие в стране, общаются на этом официальном языке и не могут общаться вдали от титульной национальности. Эта идея авторов основана на ряде графиков, диаграмм и таблиц. Поэтому важно предложение о том, что языковая политика должна проводиться в другом направлении. В статье подчеркивается, что государственная языковая политика является важным направлением национальных интересов Кыргызской Республики. Потому что отмечается, что каждая уважающая себя нация должна бороться за свою национальную идентичность. Не подлежит сомнению, что место родного языка является важной составляющей формирования личности человека. Однако говорят, что кыргызское общество проявляет безразличие в этом вопросе. Подчеркивается, что здоровый настрой в языковой политике государства, целеустремленность в ряде случаев зависит и от политической воли руководства страны.

Ключевые слова: язык, государственный язык, русский язык, официальный статус, национальный интерес, общение, интеграция, культура, язык межэтнического общения, право, межэтнические отношения, языковая политика.

Sydykbaev Ch.M.

Candidate of Political Sciences, Research assistant

National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic

Bishkek c.

mederkylov76@mail.ru

Kasabolotov G.A.

graduate student

National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic

Bishkek c.

Mambetsadykova A.S.

teacher
Kyrgyz State Technical University named after I. Razzakov
Bishkek c.
mambetsadykovaajzada@gmail.com

THE ROLE OF THE KYRGYZ LANGUAGE IN THE NATIONAL INTERESTS OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Abstract. This article analyzes one of the problems associated with the state language. In particular, we are talking about an aspect that is incompatible with the national interests of the Kyrgyz Republic. According to the authors, the official status of the Russian language hinders the development of the Kyrgyz language from all sides. It is emphasized that for the full development of the state language, all nationalities living in the country must speak the Kyrgyz language. It is emphasized that since we have been granted the official status of the Russian language, all nationalities living in the country communicate in this official language and cannot communicate away from the titular nationality. This idea of the authors is based on a number of graphs, charts and tables. Therefore, it is important to suggest that language policy should be pursued in a different direction. The article emphasizes that state language policy is an important area of national interests of the Kyrgyz Republic. Because it is noted that every self-respecting nation must fight for its national identity. There is no doubt that the place of the native language is an important component in the formation of a person's personality. However, they say that Kyrgyz society is indifferent on this issue. It is emphasized that a healthy attitude in the state's language policy and determination in some cases also depends on the political will of the country's leadership. The article emphasizes that the state language policy is an important direction of the national interests of the Kyrgyz Republic. This is because it is noted that every self-respecting nation must fight for its national identity. There is no doubt that the place of mother tongue is an important component of human personality formation. However, it is said that the Kyrgyz society is showing indifference in this matter. It is emphasized that a healthy attitude in the language policy of the state, determination in some cases, also depends on political will.

Keywords: language, state language, Russian language, official status, national interest, communication, integration, culture, language of inter-ethnic communication, law, inter-ethnic relations, language policy.

Киришүү

Кыргыз Республикасынын улуттук кызыкчылыктары – бул адамдын, коомдун жана мамлекеттин коопсуздугун жана туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн объективдүү маанилүү муктаждыктар. Кыргызстандын стратегиялык улуттук артыкчылыктары улуттук коопсуздукту камсыз кылуунун эң маанилүү багыттары болуп саналат [1, 68-71 б.].

Узак мөөнөттүү улуттук кызыкчылыктар болуп төмөнкүлөр саналат:

- өлкөнүн коргонуусун чыңдоо, өлкөнүн конституциялык түзүлүшүнүн, эгемендигинин, көз карандысыздыгынын, мамлекеттик жана аймактык бүтүндүгүнүн кол тийбестигин камсыз кылуу;

- улуттук ынтымакты, саясий жана социалдык туруктуулукту чыңдоо, демократиялык институттарды өнүктүрүү, мамлекет менен жарандык коомдун өз ара

аракеттенүү механизмдерин өркүндөтүү; жашоо сапатын жогорулатуу, калктын ден соолугун чыңдоо, өлкөнүн туруктуу демографиялык өнүгүүсүн камсыз кылуу;

- маданиятты, салттуу кыргыз руханий-адептик баалуулуктарын сактоо жана өнүктүрүү;

- улуттук экономиканын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу;

- Кыргыз Республикасынын ишмердүүлүгү полицентрдик дүйнөдө стратегиялык туруктуулукту жана өз ара пайдалуу өнөктөшпүктү сактоого багытталган алдыңкы өлкөлөрдүн катарына кошулуу;

Улуттук кызыкчылыктарды камсыз кылуу төмөнкү улуттук стратегиялык артыкчылыктарды ишке ашыруу аркылуу ишке ашырылат:

- улуттук коргонуу;

- мамлекеттик жана коомдук коопсуздук;

- Кыргызстандын жарандарынын жашоо сапатын жакшыртуу;

- экономикалык өсүш;

- илим, техника жана билим берүү;

- саламаттыкты сактоо;

- маданият;

- тирүү системалардын экологиясы жана айлана чөйрөнү рационалдуу башкаруу;

- стратегиялык туруктуулук жана тең укуктуу стратегиялык өнөктөшпүк.

Кыргыз Республикасынын улуттук таламдарынын системасы инсандын, коомдун жана мамлекеттин коомдук турмуштун эң маанилүү чөйрөлөрүндөгү негизги кызыкчылыктарынын жыйындысы менен аныкталат: экономикада; коомдук жана рухий жашоо; ички жана эл аралык саясатта, коргонууда, экологияда, медицинада, информатикада ж.б [3]. Инсандын негизги кызыкчылыктары жарандардын конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин реалдуу камсыз кылуудан, алардын физикалык, руханий жана интеллектуалдык өнүгүүсү үчүн зарыл болгон минималдуу мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуучу жашоо деңгээлин сактоодон турат.

Коомдун негизги (базистик)таламдары – граждандык коом институттарын чыңдоо, ички коомдук-саясий стабилдуулукту жана бутундукту чыңдоо, эмгекчи калктын чыгармачылык активдуулугун жогорулатуу, ошондой эле Кыргыз Республикасынын руханий кайра жаралышы [7, 215-219 бб.].

Мамлекеттин негизги кызыкчылыктары – Кыргыз Республикасынын конституциялык түзүлүшүн, эгемендигин жана аймактык бүтүндүгүн коргоо, улуттук бийликти бекемдөө, улуттук коопсуздукка коркунучтарды азайтуу, жакшы коңшулук алкагын түзүү жана өнөктөшпүккө негизделген мамлекеттер аралык кызматташтыкты өнүктүрүү. Эгерде коомдук турмуштун эң маанилүү чөйрөсүндө Кыргызстандын улуттук таламдарын кыскача мүнөздөй турган болсок, анда экономикалык проблемалар биринчи кезектеги көңүл бурууну талап кылат. Экономика өнүккөн өлкөлөрдүн деңгээлине чейин ИДПнын туруктуу өсүшүн камсыз кылууга багытталган. Тышкы экономикалык чөйрөдө өлкөнүн улуттук кызыкчылыктары жакынкы жана алыскы чет өлкөлөр менен пайдалуу соода жүгүртүүнү кеңейтүүдө турат. Ички саясий чөйрөдө болсо өлкөнүн улуттук кызыкчылыктары коомдун бардык катмарларын түзүү, эффективдүү мамлекеттик бийликти түзүү, демократияны орнотуу процессин аяктоо, жоопкерчиликтүү

жана тең салмактуу мамлекеттик улуттук саясатты ишке ашыруу, ошондой эле аймактык түзүлүшүн бузулушуна, социалдык жана улуттар аралык карама- каршылыктардын, улуттук жана аймактык сепаратизмдин пайда болушуна көмөктөшүүчү себептерди жана шарттарды нейтралдаштыруу маанилүү [4, 84-89 бб.].

Кыргызстандын эл аралык чөйрөдөгү улуттук кызыкчылыктары Кыргыз Республикасынын демократиялык өлкө катары беделин жана позициясын чыңдоого багытталган активдүү тышкы саясий курсту талап кылат.

Руханий турмуштун, маданияттын жана илимдин чөйрөсүндөгү улуттук кызыкчылыктар көбүнесе тарбиялык жана интеллектуалдык потенциалды сактоо жана өнүктүрүү, коомдо бийик адеп-ахлактуулуктун жана гуманизмдин идеалдарын орнотууга, көп кылымдык рухий салттарды өнүктүрүүгө байланыштуу [6, 227-231 бб.].

Кыргызстандын саламаттыкты сактоо жана калктын саламаттыгын чыңдоо жаатындагы улуттук кызыкчылыктары улуттук коопсуздукту камсыз кылууну эң маанилүү багыттары болуп саналат жана төмөнкүлөрдү камтыйт: жашоонун күтүлгөн узактыгын жогорулатуу, майыптуулуктун жана өлүмдүн деңгээлин кыскартуу, калктын санын көбөйтүү; медициналык жардамдын жеткиликтүүлүгүн жана сапатын жогорулатуу; дары-дармек каражаттарынын сапатын, натыйжалуулугун жана коопсуздугун көзөмөлдөөнүн вертикалдык системасын өркүндөтүү; жарандардын ден соолугун коргоо жаатындагы укуктарын сактоо жана бул укуктарга байланыштуу мамлекеттик кепилдиктерди берүү.

Өлкөнүн коргонуу тармагындагы улуттук кызыкчылыктары, биринчи кезекте, аскердик коопсуздукту камсыз кылуу жана башка мамлекеттердин агрессиясына жол бербөө, дүйнөлүк аренада күчтөрдүн тең салмактуулугун жана экономиканын өзгөрүшүн эске алуу менен потенциалдуу жана реалдуу коркунучтарга адекваттуу аскердик уюмду түзүү. мамлекеттин мүмкүнчүлүктөрү.

Экология тармагындагы улуттук кызыкчылыктар жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдаланууда, тең салмактуу керектөөдө, алдыңкы технологияларды өнүктүрүүдө жана жаратылыш ресурстук потенциалын максатка ылайык кайра өндүрүүдө турат.

Улуттук кызыкчылыктарды коргоо жаатында Кыргыз Республикасын субъект абалына жеткирбей, объект абалында кармап турган жагдайлардын бири – тил саясатына байланышкан маселелер. Мында мамлекеттин субъекттүүлүгүн бекемдөөгө тийиш болгон жагдай кыргыз тили болсо, аны тышкы таасир объектисинин абалына түшүрүп жаткан жагдай катары орус тили кызмат кылууда.

1989-жылы эле кыргыз тили мамлекеттик тил деп кабыл алынып, Кыргызстан эгемендик алгандан кийин анын бул статусу бекемделген [1, 68-71 бб.]. Бул бардык жагынан Кыргыз Республикасынын кызыкчылыгына туура келген мыйзам болгон, анткени Кыргызстан – унитардуу мамлекет, ал эми кыргыз улуту өлкөдөгү калктын басымдуу көпчүлүгү экени белгилүү.

Ошого карабастан, 2000-жылдын 29-майында Президент Аскар Акаевдин демилгеси менен “Кыргыз Республикасынын расмий тили жөнүндө” мыйзам кабыл алынган. Анда орус тилине расмий тил деген статус берилип, атайын айрым жоболорду жана статустардын аталышындагы айырманы гана эске албаганда, ал дээрлик бардык жагынан мамлекеттик тил менен бирдей даражага коюлуп калган. Атап айтканда, анын биринчи эле беренесинде “Кыргыз Республикасында мамлекеттик башкаруу, мыйзам чыгаруу жана сот ишин жүргүзүү чөйрөсүндө, ошондой эле Кыргыз Республикасынын коомдук турмушунун башка

чөйрөлөрүндө ушул Мыйзам жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдары аныктаган учурларда жана тартипте колдонулган тил расмий тил деп эсептелет. Кыргыз Республикасынын расмий тили катары улут аралык баарлашуунун тили катары кызмат кылган жана республиканын дүйнөлүк коомчулукка интеграциялашуусуна өбөлгө түзгөн тил таанылат. Кыргыз Республикасында расмий тил болуп орус тили эсептелет” деп айтылган. Бул мыйзамдын 2-беренеси расмий тил мамлекеттин коргоосунда болорун белгилесе, 3-беренеси жарандар мамлекеттик органдарга расмий тилде кайрылса болорун билдирет. Калган беренелердин баары кыргыз жана орус тилдеринин статусун бардык жагынан теңдеп чыккан. 12-беренедө Кыргызстандын аймагындагы иш кагаздары мамлекеттик же расмий тилде жүргүзүлөрү жазылган [2, 66-73 бб.].

Бул мыйзам ушу тапта да иштеп келатат жана андан бери кабыл алынган Конституциялардын баарында орус тили расмий тил болуп эсептелери жазылган.

Анын ичинде азыркы иштеп жаткан баш мыйзамда да орус тили расмий тил болуп эсептелет. Ал тургай мамлекеттик тил жөнүндө мурдагы мыйзамдарды өзгөрткөн, 2023-жылы 17-июлда кабыл алынган “Мамлекеттик тил жөнүндө” № 140 конституциялык мыйзамдын дээрлик бардык беренелеринде да расмий тил мамлекеттик тил менен бир катарга коюлган [3].

Бул эки мыйзамдын ортосунда эң аз дегенде үч деңгээлдеги карама- каршылык бар.

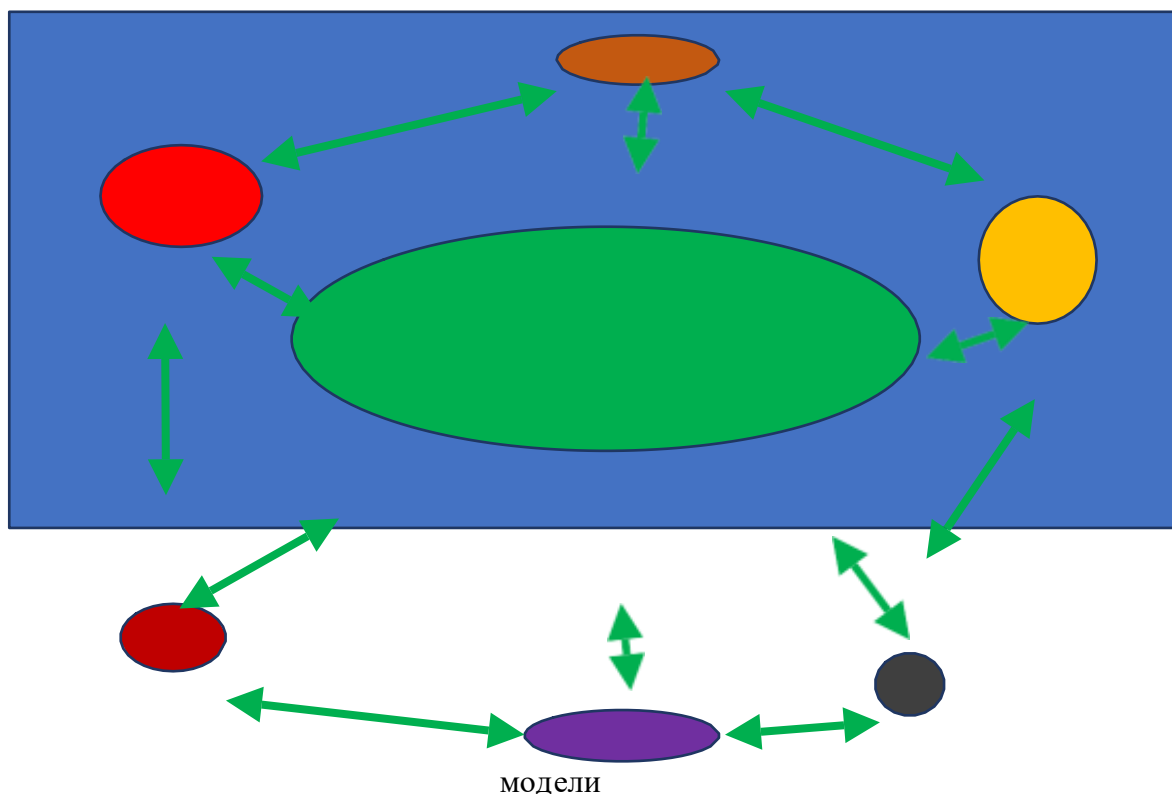
Биринчи жана эң негизги карама-каршылык – өлкөдө кайсы тил улут аралык баарлашуу тили болуп эсептелери чечилген эмес. Эки мыйзамда бул роль эки башка тилге ыйгарылган. Атап айтканда, “Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндө” мыйзамдын 1-беренесинин 4-пункту улут аралык баарлашуу тили деп кыргыз тилин эсептесе, “Кыргыз Республикасынын расмий тил жөнүндө” мыйзамдын 1-беренесинин 2-3-абзацы улут аралык баарлашуу тили деп орус тилин эсептейт.

Иш жүзүндө бул карама-каршылык орус тилинин пайдасына чечилүүдө. Анткени улут аралык баарлашуу тили деген түшүнүктүн мааниси ал тилде өлкөдөгү бардык улуттар бири-бири менен сүйлөшөт деген кеп.

Изилдөөнүн методологиясы. Айрым эксперттердин пикиринде атап айтсак А.К.Сатыбалдиева менен Н.С.Ысырайылованын “Кыргызстандагы алфавиттик реформалардын тарыхынан” деген макалада СССР мамлекетинин калыптануу башатында кирил алфаситине өткөрүүнүн негизинде жүргүзүлгөн тил саясатынын таасири азыркыга чейин солгундай элек жана орус тилинин таасири дагы эле күчүндө деген ойду айтышат [5, 358-366 бб.].

Мисалы, эгерде кыргыз тили чын эле улут аралык баарлашуу тилине айланган болсо, анда, мисалы, (а) орустар менен кыргыздар да, (б) өлкөдө жашап жаткан дунгандар менен өзбектер да бири-бири менен кыргыз тилинде сүйлөшмөк.

1-сүрөт. Улут аралык баарлашуу тилинин Кыргызстан үчүн оптималдуу

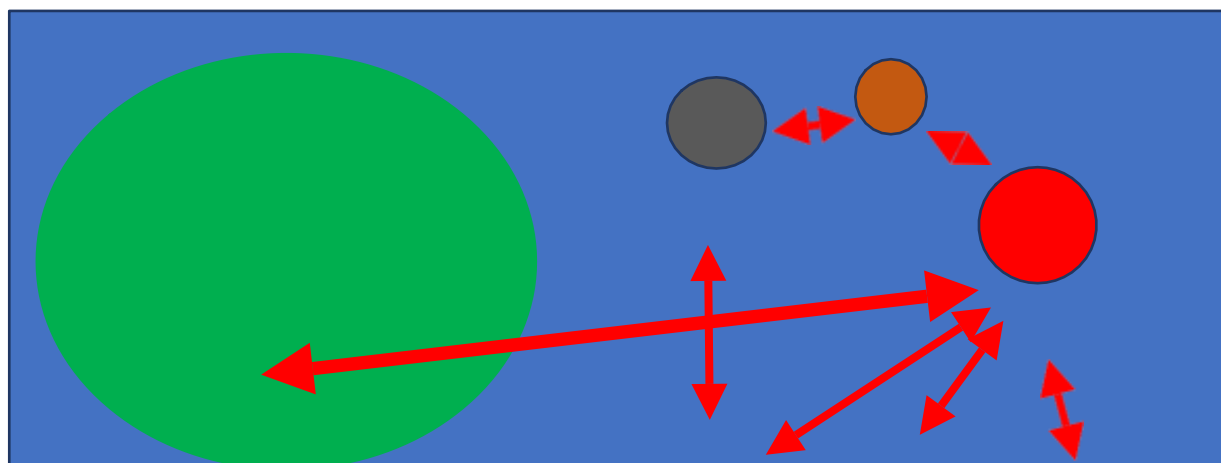
Жашыл эллипс – кыргыз эли.

Ар башка түстөгү эллипстер – аз улуттар.

Жашыл түстөгү эки тараптуу жебелер – кыргыз тили. Көгүш фон – Кыргыз Республикасы.

Иш жүзүндө тескерисинче: а) кыргызча сүйлөгөн орустардан орусча сүйлөгөн кыргыздар эселеп көптүк кылат, демек бул дисбалансты чындап келсе компромисс катары кабыл алына турган кош тилдүүлүк деп аташ да мүмкүн эмес. Чындап келсе бул кыргыз тилине карата орус тилинин үстөмдүгү; б) өлкөдөгү башка аз улуттар бири-бири менен кыргызча сүйлөшкөн учурлар дээрлик жокко эсе, алар үчүн улут аралык баарлашуу тили катары орус тили кызмат кылат (2-сүрөт).

2-сүрөт. Улут аралык баарлашуу тилинин Кыргызстандагы реалдуу модели (1991-2023 жж.)

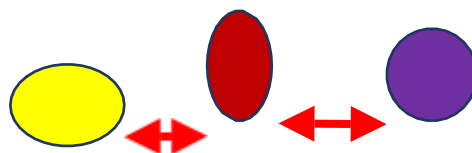

Жашыл эллипс – кыргыз эли. Кызыл

тегерек – орус эли.

Башка тегеректер – башка улуттар.

Кызыл түстөгү эки тараптуу жебелер – орус тили.

Көрүнүп тургандай, кыргыз тилинин таасири өлкөдөгү башка улуттарды кыргыз элине жакындатпастан, тескерисинче орус тилинин таасири өлкөдөгү аз улуттарды кыргыз элинен алыстатууда.

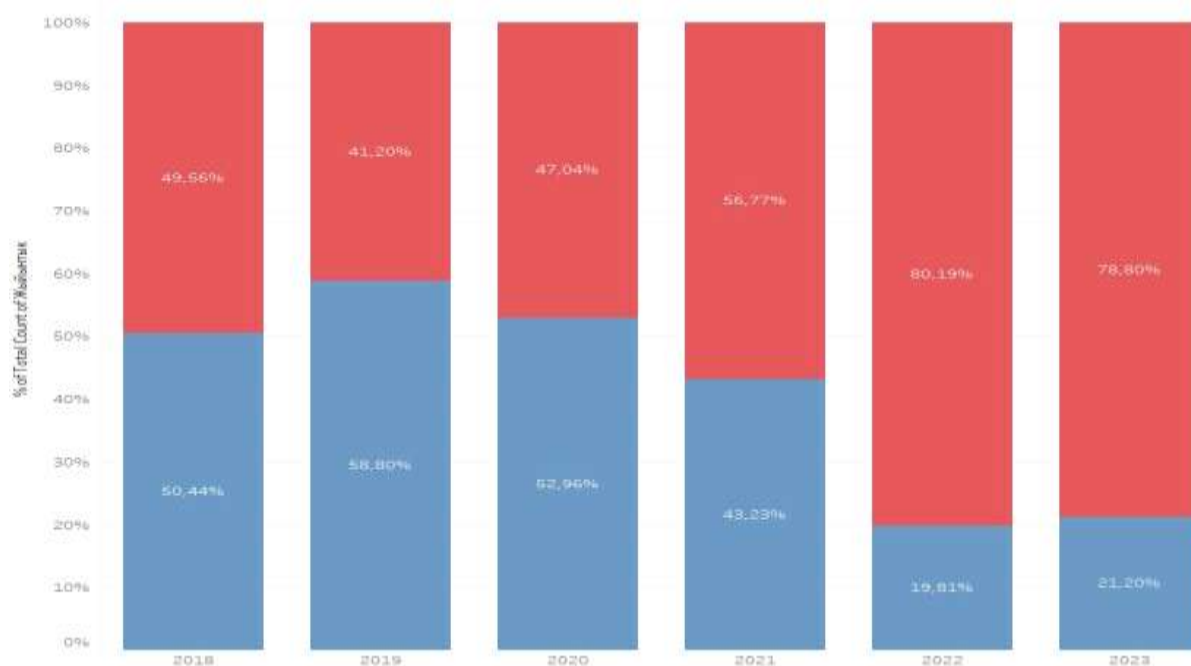
Экинчиден, мамлекеттик иш кагаздарын жүргүзүүдөгү “же” деген байламта кыргыз тилинин ордуна көнүмүш боюнча орус тилин пайдаланууга жол ачууда. Бул тууралуу Мамлекеттик тил жана тил саясаты боюнча комиссиянын жетекчиси Каныбек Осмоналиев мамлекеттик тил тууралуу 2023-жылы кабыл алынган мыйзамга карата комментарий берип жатып анын зыянын төмөнкүчө белгилеген: “Мурунку мыйзамда мындай эле “расмий документтер мамлекеттик же расмий тилде жүргүзүлөт” деп жазылган болчу. Ошол “же” дегенди пайдаланып, 34 жылдан бери документтер, иш кагаздары орусча жазылып келди. Биз ошону алып салып, 5-беренеге “мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлер мамлекеттик тилди билүүгө милдеттүү” деп ачык эле жазып койдук” [11].

Бирок, тиешелүү өзгөртүүлөр расмий тил тууралуу мыйзамга кошо кирген эмес, демек маселе чечилген жок. Ошол эле учурда комиссия төрагасы сөз кылып жаткан “же” деген байламта, анын өзүнүн айтымында, 34 жыл бою залакасын тийгизип келген [4, 84-89 бб.].

Анын залакасын 2023-жылы “Медиахаб” медиа уюму жүргүзгөн иликтөөдөгү “Кыргызтест” ишканасынан алынган графикалык маалыматтардан байкаса болот (3-сүрөт) [8]. Ага ишенсек, мамлекеттик тилди билүү жагынан тест тапшырган мамлекеттик кызматкерлердин жалпы санынан канааттандырырлык баа алган адамдардын үлүшү 2023-жылга чейин

азайып гана жүрүп отурганы көрүнүп турат [12, 264 б.].

3-сүрөт. “Кыргызтесттен” өткөн мамлекеттик кызматкерлерге берилген баа

Мында көк мамычалар – “канааттандыруу” деген баа алган мамкызматкерлер, ал эми кызыл мамычалар – “канааттандыруу эмес” деген баа алган мамкызматкерлер.

Мындай принцип мамлекеттик эмес, жеке менчик объектилеринде кыргыз тилинин кызыкчылыгына ого бетер зыянын тийгизип, формалдуулук үчүн эки тилде жазылган жазуулардан тышкары, жалаң орусча жазылган жазуулар жалаң кыргызча жазылгандарынан эселеп көптүк кылат.

Үчүнчүдөн, сөзсүз эки тилде иш жүргүзүлүшү керек болгон учурлар деле иш жүзүндө орус тилинин пайдасына чечилип жатат. Анткени эреже катары ал жазуулардын түп нускасы орусча даярдалып, ошондон кийин гана кыргызчага которулат. Мындай практика кыргызча тексттердин грамматикасына чейин таасир этип, аны орус тилинин грамматикасына басып берүүдө. Атап айтканда, “түйүн ичиндеги чалууЛАР”, “ТИЛ котормолор агенттиги”, “Байтик БаатырА көчөсү” сыяктуу көрүнүштөр - түздөн-түз ушул практиканын кыргыз тилине тийгизген залакасы.

Билим берүү тармагында окуу китептери орусча даярдалып, кайра кыргыз мектептери үчүн кыргызчага которулган учурлар көп. Изилдөөчү өзү ошондой котормолордун экөөнү, тагыраак айтканда “Адам жана коом” сабагы боюнча 7- жана 8-класстар үчүн окуу китептеринин кыргызча вариантын редакциялап чыккан. Андай окуу китептеринин авторлору көбүнчө орусча булактарга жана стилистикага таянгандыктан, алардын бир топ бөлүктөрүн кыргыз окуучулары үчүн ылайыкташтырып берүү өтө кыйын.

Кыргыз тилинин баюу булактарын изилдөө. Чет тилдерден кирген сөздөрдү изилдөө аркылуу кыргыз тилинин башка тилдерден сөздөрдү кабыл алуу процессин жана аларды өздөштүрүү жөндөмдүүлүгүн аныктоого болот. Бул кыргыз тилинин ар түрдүү маданият менен болгон өз ара тилдик аракеттешүүсүн көрсөтөт деп мамлекеттик тилди эл аралык колдонуусун арттыруу жана байытуунун ыкмасы катары көрсөтүшөт [13, 399 б.].

Ыкмалар

Басма сөз тармагында басма сөз кызматтарынын көбү маалыматтын адегенде орусча версиясын даярдап, андан кийин кыргызчасын жиберешет. Бул бери дегенде кыргыз тилдүү маалымат каражаттары орус тилдүү маалымат каражаттарынан кечигип маалымат жеткирип жатат деген сөз.

Жалпысынан, котормо дайыма түп нускадагы текстке, демек ошол тексттеги өзгөчөлүктөргө тыгыз байлангандыктан, түп нусканын тили дайыма артыкчылыкка ээ болот жана аудитория дайыма анын түп нускасына кайрылууга аргасыз болот. Бул мыйзам чыгаруу иштерине да, иш кагаздарына да, басма сөзгө да, окуу китептерине да түздөн-түз тиешелүү.

Орус тилинин жогоруда кеп болгон үстөмдүгү улуттук кызыкчылыкка алты өңүттөн зыян келтирүүдө.

Биринчи өңүтү – улуттардын, асыресе көпчүлүктү түзгөн улуттун өз тилинде сүйлөө укугу. Мисалы, элеттен келген кыргыз бала Бишкектеги дүкөнгө кирип, өз тилинде кайрылган учурда сатуучу кыз ага орусча жооп берип, аны кыргызча тейлөөдөн баш тартса, сатуучу кыздын эмес, кыргыз баланын укуктары бузулган болот. Эгерде Бишкекте жашаган кыргыз кемпир ооруп калып “Тез жардамга” кыргызча кайрылса, ага орусча жооп берип жаткан диспетчер өзү кааласа-каалабаса да кыргыз кемпирдин укуктарын бузуп жаткан болот. Анткени мындай жагдай көпчүлүктү түзгөн кыргыз тилдүүлөрдү азчылыктын тили болгон орус тилине өтүүгө аргасыз кылат. Бул мамлекеттик мекеме-ишканаларга да, жеке менчик ишканаларга да тиешелүү. Экинчи өңүт жарандардын

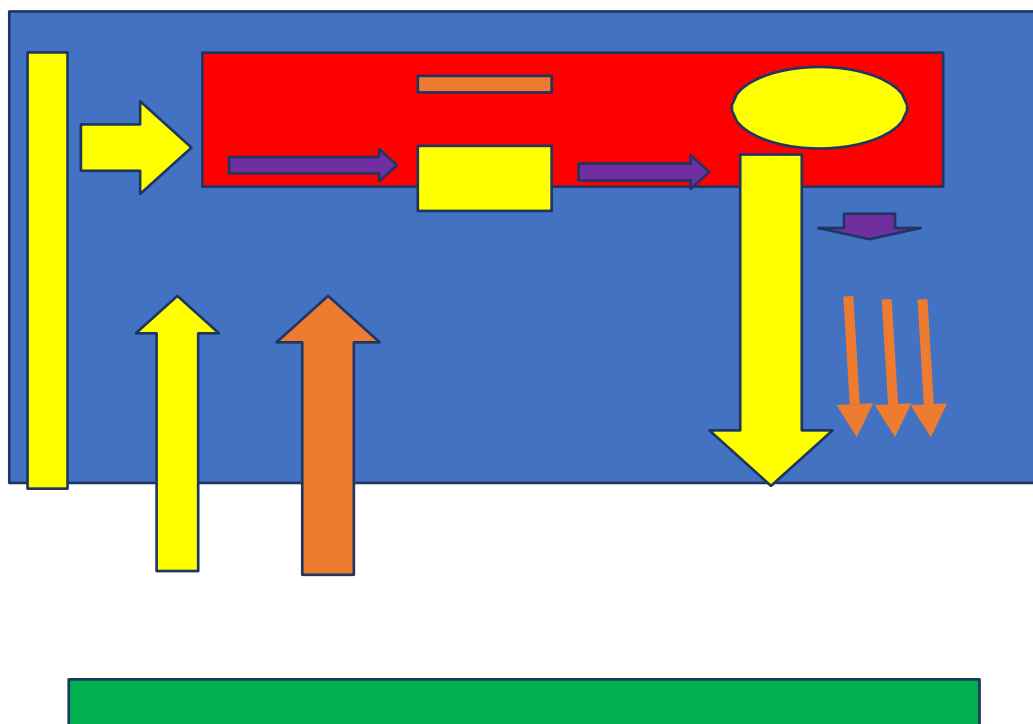
өз өлкөсүнүн аймагында өз өлкөсүнүн мамлекеттик тилинде берген суроосуна ошол эле мамлекеттик тилде жооп иретинде маалымат алуу укугу. Эреже катары жеке менчик ишканаларда жалаң орусча кайрылгандарга кыргыз улутундагылар орусча жооп беришет, ал эми жалаң кыргызча кайрылгандарга орус улутундагылар же орус тилдүүлөр кыргызча жооп бербей койгон учурлар четтен табылат [9].

Үчүнчү өңүт – өлкөнүн көпчүлүгүн түзгөн улуттун иденттүүлүгүн сактоо маселеси. Анткени тил – улуттун эң маанилүү белгилеринин бири жана иденттүүлүктүн башка маанилүү белгиси болгон улуттук маданиятка түздөн-түз тиешеси бар. Эгерде кыргыз жарандары өз тилинде сүйлөбөсө жана ал тилдеги адабиятты окубаса, кыргызча баарлашпаса алардын улуттук белгисинин өзү жок калат. Анда мамлекеттин атын Кыргыз Республикасы деп атоонун да эч кандай мааниси жок.

Төртүнчү өңүт – мамлекеттик башкаруунун сапаты. Мамлекеттик тил өз милдетин туура аткарса, элден түшкөн арыздарды кабыл алуу, аларды тейлөө, көйгөйлүү маселелерди талдоо жана мамлекеттик мекеме- ишканалардын ортосундагы кат алышуу, ченемдик-укуктук актыларды иштеп чыгуу, аларды түшүндүрүү иштеринин баары башпан аяк мамлекеттик тилде жүргүзүлүшү керек.

Ал эми иш жүзүндө Кыргыз Республикасынын шартында көйгөй талаасын талдоо иштеринин көбү орусча жүргүзүлөт, анткени эксперттердин көбү орус тилдүү же орус тилин колдонуп көнүп калган. Бул эксперттик чөйрөнүн өлкө калкынын негизги бөлүгү менен байланышын да начарлатат. Тиешелүү түрдө концепциялар, программалар эреже катары орусча иштелет жана редакцияланат. Мыйзамдардын жана ченемдик-укуктук актылардын, эл аралык келишимдердин долбоорлору да орусча иштелип чыгып, кыргызчага которулат. Натыйжада, бул объективдүү түрдө ал документтердин кыргызча варианттарынын сапатын, элге жеткиликтүүлүгүн төмөндөтөт. Буга түп нускасында кыргызча мыйзам иштеп чыгуу тажрыйбасынын жоктугу, ченемдик-укуктук актылардын көбү чет мамлекеттердеги орусча аналогунан көчүрүлгөнү себеп болууда (4-сүрөт).

4-сүрөт. Кыргыз Республикасында иш кагаздарынын жүрүшүнүн шарттуу схемасы.

Кызыл тик бурчтук – мамлекеттик ишканалар жана мекемелер. Сары жебечелер орус тилиндеги маалымат.

Күрөң жебечелер – кыргыз тилиндеги маалымат, анын ичинде курсив түрүндөгүсү – сапатынын начардыгы.

Сары эллипс – чыгарылган чечимдердин, кабыл алынган документтердин, мыйзамдардын, иштелип чыккан окуу китептеринин ж. б. түп нускасынын тили, башкача айтканда орус тили.

Көк жебелер – котормо.

Сол жактагы сары үч бурчтук – чет өлкөлөрдөн көчүрүлгөн мыйзамдардын түп нускадагы тили, б. а. орус тили.

Жашыл тик бурчтук – Кыргызстандын калкы. Көгүш тик бурчтук – Кыргыз Республикасы. Жыйынтык

Иш кагаздарын жүргүзүүнүн мындай алгоритми – мамлекет өз эли менен өз тилинде сүйлөшө албай жатат деген кеп.

Эгерде унитардык өлкөдө ушундай көрүнүш болуп жатканы реалдуулук болсо бул кооптуу коңгуроо, мундай шартта ар кимдин көңүлүн карабай чечкиндүү кадамдарга баруу маанилүү. Себеби андай кандам улуттук кызыкчылыктарга шайкеш келет жана келечегинде улуттук коопсуздукка да байланыштуу көйгөйдү жаратат.

АДАБИЯТТАР

1. Сыдыкбаев Ч.М. Безопасность Кыргызстана в современных геополитических процессах в Центральной Азии / Ч.М. Сыдыкбаев // Современные проблемы социально-гуманитарных наук (Научно- теоретический журнал) – Казань, 2017. – № 2 (10). – С. 68-71.
2. Сыдыкбаев Ч.М. Освещение проблем национальной безопасности национальных интересов Кыргызской Республики в средствах массовой информации в современных геополитических условиях / Ч.М. Сыдыкбаев, Н.С. Ысырайылова // Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран ЦА. – Ысык-Көл, 2021. – №1 (32). – С. 66-73.
3. Ысырайылова Н.С. Маалымат коопсуздугу жана мамлекеттик, улуттук кызыкчылыктар / Н.С. Ысырайылова. Кыргыз Туусу 2-апрель 2021- ж. <http://kyrgyztuusu.kg/?p=33458>
4. Сыдыкбаев Ч.М. Национальные интересы Кыргызстана и проблемы безопасности / Ч.М. Сыдыкбаев // Современные проблемы социально гуманитарных наук. – Казань, 2016. – № 5. – С. 84-89.
5. Сатыбалдиева А.К. Из истории алфавитных реформ в Кыргызстане: переход от латиницы к кириллице в конце 1930-х годов / А.К. Сатыбалдиева, Н.С. Ысырайылова // Alatau Academic Studies. – Бишкек, 2022. – № 4. – С. 358-366.
6. Сыдыкбаев Ч.М. Идеологиялык өксүк жана анын мамлекетке тийгизген таасирлери / Ч.М. Сыдыкбаев, Н.С. Ысырайылова // УИАнын Жарчысы. – Бишкек, 2020. – № 3. – 227-231-бб.
7. Сыдыкбаев Ч.М. Сырткы саясатта улуттук кызыкчылыктар түшүнүгүнүн калыптанышы / Ч.М. Сыдыкбаев, А.А. Абдыкеримова, Б.М. Шадиёв // Журнал Наука, новые технологии и инновации. – Бишкек, 2018. – № 2. – 215-219-бб.
8. Чиновниктердин теңи жумушсуз калабы? “Медиахаб” уюму, 29- ноябрь, 2023-жыл. Сайт: <https://www.youtube.com/watch?v=IP8ivWtpvRI>
9. Президент иш кагаздарын кыргыз тилинде даярдабаган мекемелерди сындады.

- “Азаттык” радиосу, 28-декабрь, 2022-жыл. Сайт: <https://www.azattyk.org/a/32196888.html>
10. Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитети. Калктын улуттук курамы. Сайт: <https://www.stat.kg/kg/opendata/category/312/>
11. Мамлекеттик тилдин маанилүү маселелери. Илимий-практикалык конференциянын докладдары. – Б., 2022.
12. Этнополитические процессы в современном Кыргызстане. Коллективное монография. Институт государства и права НАН КР. – Бишкек, 2023. – 264 с.
13. Жумалиев С.С., Эгембердиева А.А. "Манас" эпосундагы монгол, иран, араб сөздөрүн изилдөөнүн негизги багыттары. И. Арабаев ат. КМУнун Жарчысы, 2024, №4/1, – 399 б.

Рецензент: кандидат политических наук, и.о. доцента Асаналиев У.А.